

ВПЛИВ ВІЙНИ НА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Кирильчук Юрій

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Освітньо-професійна програма «Психологія»
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне, Україна)*

Науковий керівник Терновик Н. А.

*кандидат психологічних наук, професор кафедри психології
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне, Україна)*

Анотація. У статті здійснено теоретико-емпіричний аналіз впливу воєнного конфлікту на психоемоційний стан і особистісний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Визначено основні чинники психотравматичного впливу, зокрема несподівані та довготривалі стресові події, які призводять до формування тривожних розладів, ПТСР, депресивних та поведінкових деформацій. Розглянуто психологічні та соціальні аспекти реагування дитини на втрату, розлуку з близькими, вимушене переселення та насильство. Акцент зроблено на ролі індивідуально-психологічних особливостей у формуванні емоційних реакцій. Окреслено специфіку тривожної поведінки молодших школярів та підкреслено важливість формування стресостійкості як передумови успішної адаптації до кризових умов. Дослідження спрямоване на поглиблення розуміння динаміки особистісного розвитку в умовах війни та визначення ефективних психологічних і педагогічних стратегій підтримки.

Ключові слова: психоемоційний стан, молодший школяр, стресостійкість, психологічна травма, війна, тривожність, особистісний розвиток.

Abstract. The article presents a theoretical and empirical analysis of the impact of war on the psycho-emotional state and personality development of primary school children. It identifies key trauma-inducing factors, including unexpected and long-term stressors that contribute to the emergence of anxiety disorders, PTSD, depression, and behavioral disruptions. The paper examines both psychological and social reactions of children to loss, separation from relatives, forced displacement, and violence. Special attention is paid to the role

of individual psychological traits in shaping emotional responses. The specific features of anxiety in younger school-age children are outlined, and the importance of developing stress resilience as a condition for successful adaptation to crisis environments is emphasized. The research aims to deepen understanding of personality development under war conditions and determine effective psychological and pedagogical support strategies.

Keywords: *Psycho-emotional state, Primary school child, stress resilience, psychological trauma, war, anxiety, personality development*

Особи, що проживають в умовах військових дій, виявляються заручниками складної ситуації. Діти є найбільш незахищеними верствами населення, вони дуже гостро реагують на процеси адаптації, опинившись у складній ситуації. Воєнний стан змушує адаптуватися до нього, при цьому відбуваються порушення у розвитку психоемоційної сфери особистості. Погіршення психоемоційного стану дитини відбувається в результаті постійного переживання нею емоцій негативної реальності (страх, смуток, гнів тощо). Однак, слід пам'ятати, що не тільки військова екстремальна ситуація впливає на виникнення психогенних порушень, а й індивідуально-психологічні особливості особистості дитини також здатні впливати на емоційні реакції і стани. В результаті порушення звичайного життя дитини, психологічна травма, яку вона відчуває, виявляється досить складною травматичною подією.

В умовах воєнного стану діти молодшого шкільного віку стають однією з найбільш вразливих груп, що потребують особливої уваги та підтримки. Воєнні дії, руйнування інфраструктури, вимушене переселення та інші стресові фактори впливають на психічний стан дітей, спричиняючи зростання тривожності, страху, соціальної ізоляції та інших психоемоційних труднощів. Ці обставини ускладнюють процес формування особистості та навчання, що вимагає комплексного підходу до організації освітнього процесу і надання психологічної допомоги. Проблема полягає у недостатньому вивченні психологічних детермінант, які впливають на розвиток дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного стану, та необхідності розробки ефективних методів підтримки їхнього психічного здоров'я та навчання [3].

Аналіз досліджень і публікацій з теми формування особистості дітей в умовах кризових ситуацій, містить значний науковий доробок, до якого варто віднести роботи В. Кобильченка та І. Омельченко, які визначили психологічні аспекти розвитку дітей у стресових умовах. У своїх роботах вони підкреслюють важливість врахування соціокультурного контексту, зокрема в умовах воєнного стану, для формування особистості дитини. Вони акцентували увагу на важливості інтеграції психотерапевтичних методик у навчальний процес для покращення психоемоційного стану дітей

в умовах війни. Їх дослідження також вказують на необхідність корекційної роботи, орієнтованої на розвиток соціальних навичок та емоційної регуляції в умовах підвищеного стресу. Проблема психології особистості молодшого школяра в умовах воєнного стану також була предметом досліджень українських вчених – Л. Малинович, Л. Бісікало, О. Чиханцова. Особливості впливу війни на становлення особистості молодшого шкільного віку висвітлено у напрацюваннях Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинського, а наслідки вимушеного переселення чи еміграції у Ю. Ждановича, О. Просіної, О. Довженка.

У сучасних психологічних дослідженнях Журби К. особлива увага акцентується на довготривалих наслідках війни для дітей молодшого шкільного віку, які можуть стикатися з несподіваними для них травматичними подіями, а також із довготривалими несприятливими подіями, що є причиною непродуктивних стратегій поведінки молодших школярів. Joshi, O'Donnell, Machel акцентують, що діти, які переживають війну, страждають від стресу, депресій, тривожності, ПТСР, втрати ідентичності, закриваються в собі, обирають добровільну соціальну ізоляцію, а також асоціальну поведінку. Усі ці прояви, на думку дослідників, є «нормальною реакцією на ненормальні події» [7].

Результати чисельних досліджень демонструють, що війна надовго залишається у пам'яті дітей молодшого шкільного віку. Вчені дійшли висновку, що психологічні травми, спричинені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки. При чому чим довший збройний конфлікт, тим вони серйозніші. Незважаючи на те, що війна впливає на дітей так само, як і на дорослих, є ряд певних факторів, які демонструють специфіку цього впливу саме на неповнолітніх. На цьому наголошує клінічна психологиня, професорка Каліфорнійського університету Кріста Сантанджело. Зокрема, це смерть рідних, втрата домівки, вимушене переселення, розлука з батьками (дітьми можуть тимчасово опікуватися далекі родичі, сусіди, держава (дитячий будинок). Чимало дітей залишаються без захисту дорослих і стають – мовою біженців – дітьми без супроводу. Все це надто впливає на подальший розвиток дитини. Крім того, на превеликий жаль, під час окупації неповнолітні часто стають жертвами насильства, яке травмує психіку дитини, гальмує її звичайний особистісний розвиток.

Під час війни діти зіштовхуються з двома типами травматичних подій: несподівані травматичні події та довготривалі несприятливі події, що зумовлюють виникнення непродуктивних стратегій подолання труднощів. У результаті діти значно частіше, ніж їх однолітки без досвіду перебування на війні, страждають від таких проблем як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація,

небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (зокрема агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства) [4].

Таким чином, тривожні діти молодшого шкільного віку відрізняються частими проявами занепокоєння та тривоги, а також великою кількістю страху, причому страхи та тривога виникають у тих ситуаціях, у яких дитині, як правило, нічого не загрожує. Також вони особливо чутливі, недовірливі та вразливі. Такі діти нерідко характеризуються низькою самооцінкою, у зв'язку з чим виникають очікування неблагополуччя з боку оточуючих. Тривожні діти дуже чутливі до своїх невдач, гостро реагують на них, схильні відмовитися від такої діяльності, в якій зазнають труднощів.

Слід зазначити, що проблема розвитку стійкості до стресів молодших школярів пов'язана з кардинальними змінами власної особистості. Для молодших школярів властивими є такі особистісні та поведінкові особливості: тривожність, суперечливість почуттів, моральна нестійкість, нестабільність самооцінки, що є причиною низького рівня стійкості до стресів. У зв'язку з цим ми можемо говорити, що діти молодшого шкільного віку найбільш схильні до стресу. Тому, для молодших школярів стають актуальними проблеми подолання стресу та знання про можливості та способи своєї поведінки, які вони можуть отримати лише в результаті життєвого досвіду.

Отже, вивчення особливостей переживання молодшими школярами стресових подій воєнного конфлікту в Україні, є особливо актуальним, по-перше, для дослідження проблем та умов розвитку тривожності особистості за умов війни як специфічного середовища перебування та, по-друге, у контексті розгляду психічних і психологічних проблем молодших школярів, оскільки саме в цей період відбуваються істотні процеси особистісного становлення, визначальні для психічного здоров'я та подальшої їх життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басенко О. Е. Психосоціальні передумови розвитку життєстійкості у підлітків в умовах воєнного конфлікту. *Український психологічний журнал*. 2019. № 2. С. 27-48. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2019_2_4.
2. Бондарук Ю. Особливості групової психологічної роботи з дітьми, які отримали травматичний досвід. *Психологічні перспективи*. 2020. Вип. 36. С. 49–66.
3. Воронова Ю. В., Гаркавенко Н. В., Ричкова Л. В. Психологічна стійкість дітей і підлітків у важких ситуаціях. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2017. Вип. 7. С. 87–95. URL: http://www.edu-mns.org.ua/nmc/120/EKP_7.pdf
4. Жизномірська О. Соціально-психологічна підтримка особистості підліткового віку в умовах війни: погляд практичного психолога. *Аксіопсихологічні вектори розвитку сучасної освіти: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 19–20 жовтня 2023 р./за ред. ГК Радчук. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. 542 с.
5. Кириченко В. В., Мазяр О. В. Локус контролю психічного здоров'я під час

війни. *Габітус*. Вип. № 43, 2022. С. 204-208. **6.** Коробка Л. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4 (29). С. 76–82. **7.** Лазорко О, Шевцова Т. Дослідження психоемоційних станів підлітків з різним рівнем резильєнтності під час війни. *Psychological Prospects Journal*, (40), С. 87-103. **8.** Овсяннікова Я. О. Психологічна допомога дітям, які пережили психічну травму внаслідок надзвичайної ситуації. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 317–321. **9.** Панок В. Науково-методичні засади надання психосоціальної допомоги дітям, котрі опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. *Педагогіка і психологія*. 2019. №2. С. 64–71. **10.** Портницька Н.Ф., Савиченко О.М., Тичина І.М. До проблеми збереження психічного здоров'я дітей та підлітків. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2019. Том. VI, Психологія обдарованості, Вип. 16. С. 222-229. **11.** Терещенко Л., Толкунова І. Психологічні особливості підвищення рівня стресостійкості дітей підліткового віку в умовах війни. *Психологічний журнал*. Вип. 9(3), 2023. С. 28-38. **12.** Удовенко Ю. М. Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій. *Український психологічний журнал*. 2017. № 1 (3). С. 165–176.